

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

РУСНАК НАТАЛІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

**СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
ДІАЛЕКТНИХ ТЕКСТІВ РОСІЙСЬКИХ "ОСТРІВНИХ"
ГОВІРОК НА ТЕРИТОРІЇ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Спеціальність 10.02.02 - російська мова

А в т о р е ф е р а т

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук**

Київ - 1996

Дисертацією є рукопис.

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

Робота виконана на кафедрі
державного університету ім.Ю.Федьківського

00759673 (.)

Науковий керівник

Біла О.С

Офіційні опоненти:

- доктор філологічних наук, професор
Багмут А.Й

кандидат філологічних наук, доцент
Солтан С.Г

Провідна установа: Прикарпатський університет ім.В.Стефаніка

Захист відбудеться "27" 03 1996 р. о 10 годині на
засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.01.30 з філологічних наук у
Київському університеті імені Тараса Шевченка (252017, м.Київ,
Б.Т.Шевченка, 14).

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Київського
університету (вул.Володимирська 58, к.10).

Автореферат розісланий "27" 02 1996 р.

Вчений секретар спеціалізованої
ради, кандидат філологічних наук,
доцент

Л.І.Шахова

ЛННБ ім. В. Стефаніка
АН України

АВ-34.262

Текст є одним з основних об'єктів вивчення мовознавства, що зумовлюється внутрішнім розвитком самої науки і соціальними потребами дослідження.

У дослідженнях з теорії тексту намітилися два підходи. Перший підхід притаманний західноєвропейським колам мовознавців. Представники цього напрямку намагаються побудувати формалізовану граматику, а тому ними вибудовуються схеми, формулюються правила, за якими здійснюється моделювання структури тексту. Другий підхід характерний для російської лінгвістики. Його суть полягає у створенні загальної теорії тексту шляхом вивчення конкретних мовленнєвотворчих актів, закономірностей їх організації та функціонування, в описі стильової різноманітності таких актів, у вивченні категоріальних ознак кожного типу тексту тощо.

Значний вклад у теорію лінгвістики тексту внесли представники Празького лінгвістичного гуртка. (Дослідження Матезіуса, Гавранека, Вахека, Єдлічки, Гаузенблаза та інших накреслили різні підходи до аналізу структури тексту). Праці Гіро, Греймаса, Тодорова, Дреслера, Ван-Дейка, Леві Страса, Енквіста та інших вчених розширили коло питань, пов'язаних зі структурою, онтологією, головними параметрами тексту.

Структура тексту в російському мовознавстві вивчалась А.О.Акишино, Є.М.Ширяєвим (структура розмовної розповіді), Г.Я.Солгаником (синтаксична стилістика), О.Я.Реферовською (комунікативна структура), М.І.Жинкиним, В.Д.Тункель, Т.М.Дридзе, І.О.Зимньою (аналіз смислової структури тексту). Проблеми конститутивних ознак тексту приділяється увага в працях Ц.Тодорова, Енквіста, О.О.Лаптевої, О.О.Леонтьєва, З.Я.Тураєвої, І.Р.Гальперіна. Текст як явище, що належить до психології та лінгвістики, вивчається А.І.Новіковим, О.О.Леонтьєвим, Г.В.Колшанським, Ю.М.Караулов досліджує текст у плані вивчення мовленнєвої особистості. Текст у рамках стилістики вивчали С.І.Іконніков, Г.П.Коваль, М.М.Кожина, А.М.Кожин, О.О.Крилова, В.В.Одинцов, Н.О.Купіна.

Певний внесок у розробку проблеми лінгвістики тексту зробили представники українського мовознавства. Взаємозв'язку між семантикою та інтонацією усного мовлення присвячено дослідження А.Й.Багмут. Інтонаційна організація усного тексту вивчалась А.Й.Багмут, І.В.Борисюк, Г.П.Олійник, вклад у науково-методичну розробку лінгвістики тексту внесли В.Я.Мельничайко, І.І.Ковалик, А.І.Мацько, М.Я.Плющ.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю комплексного підходу до вивчення діалектного тексту як структурно-семантичної єдності.

Актуальність цієї проблематики визначається такими лінгвістичними та екстралінгвістичними факторами:

- 1) маловивченістю об'єкта лінгвістики взагалі;
- 2) недослідженістю параметричних характеристик діалектних текстів;
- 3) специфікою функціонування мовних одиниць у тексті, одиниці найвищого рівня мовної системи діалекту - рівні тексту;
- 4) специфікою структурно-семантичної організації усного тексту взагалі і діалектного зокрема;
- 5) активними контактами російських "острівних" говірок з сусідніми українськими говірками.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що результати комплексного підходу до вивчення діалектних текстів російських "острівних" говірок побутової тематики мемуарної спрямованості ліричного характеру вперше дозволили:

- визначити параметричні характеристики названих текстів та описати мовні засоби їх вираження;
- формалізувати семантику діалектних текстів;
- описати структуру діалектного тексту, реалізовану в єдності горизонтальної та вертикальної моделей;
- визначити складові вертикальної моделі;
- описати принципи будови досліджуваних текстів;
- змоделювати фрагмент тезауруса-словника носіїв російських "острівних" говірок, в якому відображається знання цієї територіальної групи про людину;
- описати запозичення з української мови у структурі діалектних текстів.

Наукова значимість роботи полягає в тому, що дисертація розширює сферу досліджень з проблем лінгвістики тексту. Комплексний підхід у вивченні діалектних текстів дає змогу здійснити всебічний опис цього лінгвістичного явища. Обраний підхід передбачає врахування таких аспектів тексту: 1) онтологічний (характер наявності тексту, його статус); 2) гносеологічний (характер відображення у тексті об'єктивної дійсності); 3) лінгвістичний (характер мовного оформлення); 4) психологічний (сприйняття тексту реципієнтом); 5) прагматичний (характер відношення автора до об'єктивної дійсності та до змістового матеріалу тексту).

Теоретична значимість дослідження у цій галузі лінгвістики зумовлюється тим, що воно сприяє вивченню прихованих механізмів передачі складної будови думки, тобто наближенню до проблеми відношення мови до мислення, робить внесок у розробку філософської проблеми сприйняття як однієї з форм відображення дійсності, сприяє вивченню взаємодії споріднених мовних систем.

Практичне застосування. Дані, одержані в процесі дослідження, можуть знайти застосування у практичній лексикографії та діалектології, при створенні діалектних ідеографічних та тематичних словників. Матеріал дослідження можна використати при викладанні вузівських курсів лексикології, діалектології, при читанні спецкурсів та спецсемініарів.

Методологічною базою дослідження є положення про мову як засіб пізнання і відображення об'єктивної дійсності, про нерозривну взаємодію мови і мислення, про єдність загального і конкретного у сфері реальної дійсності, положення, згідно з яким досліджуване явище розглядається у зв'язку з іншими явищами.

Матеріал дослідження становить 326 діалектних текстів російських "острівних" говірок побутової тематики, відібрані з великої кількості інтерв'ю названих говірок. Діалектні тексти записувались нами в поселеннях компактного проживання росіян-старовірів на території Чернівецької області у с.Липовани Вижницького району, с.Біла Криниця Глибоцького району, с.Білоусівка Сокирянського району під час діалектологічних експедицій 1992 ; 1993 років.

Методи дослідження. Комплексний аналіз діалектних текстів здійснювався за допомогою таких лінгвістичних методів: описового, зіставного, методу лінгвістичного конструювання, елементів методу компонентного аналізу при дослідженні смислової структури діалектних текстів.

Мета роботи - вивчення структурно-семантичних особливостей діалектних текстів.

Поставлена мета досягається вирішенням таких завдань:

- визначити параметричні характеристики діалектних текстів та описати мовні засоби їх вираження;
- описати структуру діалектних текстів, використовуючи метод моделювання;
- розглянути вертикальну модель діалектного тексту;
- виявити принципи будови діалектних текстів;
- розглянути горизонтальну модель діалектного тексту;

- змоделювати тезаурус-словник носіїв російських "острівних" говірок, в якому відображається знання цієї територіальної групи про людину;

- з'ясувати місце запозичень з української мови у фрагменті тезауруса-словника, тобто в концептуальній групі лексики "людина".

На захист виносяться такі положення.

1. Діалектним текстам російських "острівних" говірок побутової тематики мемуарної спрямованості ліричного характеру притаманні категоріальні ознаки: зв'язність, цілісність та інформативність.

2. Формалізація семантики тексту представлена моделюванням - методом пізнання об'єктивної дійсності. Діалектний текст розглядається як єдність вертикальної та горизонтальної моделей.

3. Вертикальна модель реалізується у глибинній і поверхневій структурах. Основними принципами будови діалектних текстів є принципи "нанузування" та "мозаїки". Горизонтальна модель відтворюється у синтагматичній структурі діалектного тексту.

4. Характеристики діалектних текстів - мемуарна спрямованість та ліричний характер - знаходять своє відображення у структурі тексту.

5. Аналіз фрагмента тезауруса-словника носіїв російських "острівних" говірок (концептуальної групи лексики "людина") свідчить про наявність великої кількості слів, запозичених з української мови, які передають знання цієї територіальної групи про людину.

6. Слова, запозичені з української мови, в російських "острівних" говірках зазнають впливу фонетико-морфологічної системи російського діалекту.

Апробація роботи. Дисертація та окремі її розділи обговорювались на кафедрах російської та української мов Чернівецького університету. Основні матеріали та положення дослідження виголошувались на Міжнародній науковій конференції з проблем семантики мови і тексту (Івано-Франківськ, 1993), на Всеукраїнській науковій конференції, присвяченій 160-річчю від дня народження Юрія Федьковича (Чернівці, 1994, 1995), на Міжнародній науковій конференції, присвяченій 120-річчю заснування Чернівецького університету (Чернівці 1995). Основні положення дисертації викладено в п'яти опублікованих працях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури, додатка.

Зміст роботи. У вступі обґрунтовується вибір теми дослідження, її актуальність і наукова новизна. Визначається мета та завдання дисертації. Характеризується матеріал та методи дослідження. Формулюється теоретична та практична значимість роботи, основні положення, які виносяться на захист. Подаються дані про апробацію роботи.

У першому розділі "Параметричні характеристики діалектних текстів" визначаються конститутивні ознаки діалектних текстів та описуються мовні засоби їх вираження. Докладно характеризується об'єкт дослідження - діалектні тексти побутової тематики мемуарної спрямованості ліричного характеру. За формою аналізовані тексти є монологами, за жанровою класифікацією - це розмовні мініатюри з елементами оповідань. Визначаючи наявність рівня тексту в мовній системі діалекту, ми вважаємо доцільним введення поняття надтекст, що відображає певну ступінь абстракції конкретних мовних одиниць. Надтекст - це текст, що повторюється у ряді варіантів. Інтегрує конкретні тексти у надтексті однотемність. Досліджувані тексти становлять два надтексти: надтекст № 1, в якому розповідається про минуле мовця; надтекст № 2, в якому відображається типова ситуація з минулого села ("це тексти про обряди линован, весілля, похорон тощо).

Сприйняття тексту зумовлено рядом екстратекстових факторів (соціокультурними, ситуативними факторами, емоційним станом мовця і слухача тощо). На позначення сприйняття, зумовленого попереднім досвідом, ми використовуємо поняття загальноапперцепційна та особистоапперцепційна бази, розуміючи під першим терміном загальні знання, відомі всім носіям російської мови (знання мови, моральних норм, знання про природу, історію тощо). Особистоапперцепційна база - це знання іншого плану, відомі вузькому колу людей (відомості про обряди, сусідів, село тощо). Мовця, і слухача об'єднує загальноапперцепційна база, особистоапперцепційна база у них різна, що, безперечно, накладає відбиток на структуру тексту.

За аналогією зі смисловою структурою слова смисл надтексту також можна розкласти на складові - компоненти смислу (аналогі сем), які мають певну структурну організацію - ієрархію. Таким чином, можна говорити про ізоморфізм смислової структури лінгвістичних одиниць-слова і тексту. Кожен надтекст у своїй смисловій організації має диференційний компонент смислу (відомість про село, про весілля, про своє життя тощо) та два інтегральні компоненти смислу (етнографічні знання та знання про світ). Наявність двох інтегральних компонентів смислу у обох

надтекстах зумовлює спільний словниковий матеріал та два види інформації.

Статус лінгвістичного об'єкта дослідження вимагає визначення його головних конститутивних ознак. Дослідникам виділяються різні параметри, що, без сумніву, залежить від жанрового, стилістичного та типологічного розмаїття досліджуваних текстів.

Оскільки текст як мовленнєвий акт - явище системне, то його конститутивними ознаками є зв'язність, цілісність та завершеність (О.О.Леонтьєв, О.О.Лаптева, В.Я.Мельничайко та інші). Найбільш повне уявлення про основні ознаки тексту викладено у монографії І.Р.Гальперіна. Він вважає, що основними параметрами тексту є види інформації, подільність, когезія, континуум, автосемантия відрізків тексту, ретроспекція і проспекція, модальність, інтеграція і завершеність. На думку З.Я.Тураєвої, опис та вивчення категорій тексту передбачає як таксонімічні (класифікаційні), так і квалітативні (змістові) аспекти дослідження. До структурних параметрів тексту належить інтеграція, стагнація, прогресія; до змістових, або концептуальних, - образ автора, художній простір і час, інформативність, причинність, підтекст, модальність.

Конститутивні ознаки, основні параметри досліджуваних діалектних текстів представлені категоріями зв'язності, цілісності та інформативності. Перші дві категорії зумовлені системністю тексту як лінгвістичного об'єкта, остання - тематичною спрямованістю текстів та інформаційними потребами (інтенціями) мовця.

Найголовніша ознака тексту зв'язність. Фрагмент дійсності, вербалізований, об'єктивований у діалектних текстах, складний, багатомірний, має багато рівнів, текст - лінійне, одномірне явище. Об'ємність, багатомірність дійсності передається зв'язками між одиницями тексту. Зв'язки діалектних текстів за способом вираження поділяються на експліцитні та імпліцитні. Експліцитні зв'язки виражені вербально, засобами мови. Вони поділяються на рекурентні, синонімічні та інцидентні.

Рекурентні зв'язки базуються на повторі тієї самої словоформи або спільнокореневих слів: [ваз'мут л'н'т'ер вот'ки и целый д'ен' окала тавб л'итра гул'ал'и//].

У наш час лексична система російських "острівних" говірок поповнюється міждіалектними синонімами. Почергове використання слів-дублетів - універсальне явище говірок, яке пояснюється усною формою їх існування. У досліджуваному нами матеріалі є чимало прикладів, коли в одному тексті використовуються міждіалектні дублети. Вони виконують стилістичну

функцію як засіб художньої виразності та структурних, будучи засобом зв'язності. Наприклад, [да шо гавар'ит' / хл'єба в магаз'ин'є н'їма / сах'ару н'їма / т'їя грош'ї шо мы складал'ї т'їп'єр'їч'а н'ї на шо / т'їп'єр' д'єн'єг многа на'да //]; [ды он гавор'ит / хоч'їш хату будават' / їа т'їб'є пам'єжу ус'є // пастр'їил хату // т'їп'єр' жыву муч'їй'ус //].

Інцидентні зв'язки реалізуються за допомогою спеціальних засобів - юнктивів та проформ. Юнктивами передаються найпоширеніші відношення між об'єктами та явищами навколишнього світу - адитивність, альтернативність, протиставлення та залежність. Розрізняються такі види юнкції.

Кон'юнкція (лат. conjunctio - зв'язувати) логічна операція, що утворює складне висловлювання, об'єднане "логічним" сполучником і. [стада праш'є да з даро'ї жужал'їцу з'д'єлала //]. Відношення адитивності передаються такими мовними засобами [г'єж / да / да и / и / и и та'да].

Диз'юнкція (лат. disjunctio - вибір одного з двох) операція логіки, що утворює складне висловлювання за допомогою "логічного" сполучника або. [паш'ла ф' к'луп / а н'єт пап'р'їб'їрала ф' кват'їр'є //]; [та'да смат'р'єл'ї / ч'ї тон'к'їй / ч'ї тол'ст'їй //]. Відношення альтернативності передаються сполучником [и'ї], сполучником [ч'ї], запозиченим з української мови, сполученнями слів [а то / а н'єт //].

Контраюнкція передбачає протиставлення співіснуючих подій: [нас н'ї заставл'ал'ї хад'їт' ф' ш'колу / ал'ї д'ат'єї заставл'ал'ї //]. Протиставлення передається сполучниками [а / ал'є / ал'ї //].

Субординація (лат. subordi - підлеглий) - логічна операція на позначення одного явища поставленого в залежність від іншого. Субординація в діалектних текстах має такі різновиди: 1) часові відношення - передаються сполучниками [как / када / док'ї / пок'ї //]; [їєс'д'їл'ї в запаро'їє / док'ї н'є став'ї на ног'ї]; 2) причинні відношення - передаються сполучником [бо], запозиченим з української мови [ана замуш н'є вышла / бо д'єт'ї //]; 3) з'ясувально-об'єктні та 4) атрибутивні відношення передаються: тими ж засобами, що і в літературній мові, проте їх розташування відрізняється вищим ступенем довільності порівняно з літературною мовою. Для зв'язку частин тексту замість повторення змістових елементів - часто використовуються слова зі збіднілим змістом - проформи. Профоґмами в діалектних текстах виступають займенники.

Імпліцитні зв'язки формально не виражені. У діалектних текстах вони представлені еліптичними, тезаурусними та власне імпліцитними різновидами. Широко репрезентовані еліптичні зв'язки, що утворюються поєднанням субстантивного елемента і залежного члена дієслівного

словосполучення зі значенням мети, об'єкта [д'єг'и па св'єг'и//]; [ран'ше капу́сту /агу́рць// в бо́ч'ку//] або наявністю одного субстантивного елемента при відсутності дієслова [па́р'єн' з д'єф'кай па́дружы́л'с'а / фс'о/ шоб бо́л'ше н'ихто//]; [н'ичо́ва н'є аста́лас'бо то гады́//]. Тезаурусні зв'язки використовуються широко в мовленнєвій діяльності, оскільки являють собою своєрідний минулий досвід мовця. Пропуск у тексті слова може пояснюватися тим, що воно належить до одного смислового ряду, наприклад: [лаві́т' ры́бу/ р'єч'ка]: [а сы́н ста́ршы́й/ л'уб'іл ры́бу ла́віт'/ па́шол н'єда́вна/ н'є мо́г ву́дач'ку, вы́г'ану́т'/ ско́ч'ил за ву́дач'кай/ и фс'о//]. Наявність цього виду зв'язку призводить до порушення валентності лексем.

Власне імпліцитні зв'язки побудовані на логічному припущенні.

Найбільш суттєві інваріантні ознаки тексту проявляються у категорії цілісності. Цілісність тексту - це наслідок цілісності фрагмента дійсності, що об'єктивується у ньому. Показниками цілісності є передусім початок і кінець тексту. У діалектних текстах функцію заголовка виконує перше висловлювання мовця. У дисертації розглядаються різні випадки проявів організуючого характеру першого висловлювання та різні випадки кінцевої частини тексту. Зазначається, що, як правило, надтекст № 1 закінчується сентенцією, висловлюванням загального плану, надтекст № 2, висловлюванням, що відображає психічний стан мовця, навіяний спогадом.

Однією з найважливіших категорій тексту є інформативність. Аналіз цієї категорії діалектних текстів базується на класифікації видів інформації, розробленій І.Р.Гальперінім. Два види інформації у діалектних текстах - ЗФІ (змістовно-фактуальна інформація) і ЗКІ (змістовно-концептуальна інформація) - існують у нерозривній єдності, вони ніби переплетені і утворюють "канву" тексту, однак у надтексті № 1 домінує ЗКІ, а ЗФІ "розлита" по всьому тексту і виявляється безпосередньо в сентенціях. У надтексті № 2 переважає ЗФІ. Вона породжує ЗКІ, яка виявляється у висловлюваннях, що мають відношення до самого оповідача. ЗПІ (змістовно-підтекстова інформація) трапляється в діалектних текстах дуже рідко.

У другому розділі "Формалізація семантики діалектного тексту" робиться спроба представити формалізацію семантики діалектного тексту через моделювання, яке розглядається нами як метод пізнання об'єктивної дійсності. Модель - це певна мисленнева структура, що існує у свідомості людини, її компоненти уявлення і поняття про предмети та явища зовнішнього світу, а також відношення між ними, закодовані вербальними чи іншими знаками. Використання моделювання - одне з найважливіших досягнень загальнонаукової методології останніх років. У дисертаційному дослідженні термін модель використовується і в широкому,

загальнопізнавальному, і у вузькому, спеціальному, значеннях. Саме у вузькому розумінні поняття моделі використовуємо термін - "модель свідомості". Індивідуальне знання людини, що зберігається у її свідомості, являє собою концептуальну систему, або, за іншою термінологією, - "картину світу". Концептуальна система становить сукупність моделей свідомості, у кожній з яких свідомість відображає частину, фрагмент дійсності. Моделі свідомості, що відтворюються у діалектних текстах, поділяються на дві групи: екзистенційні та буттєві. Екзистенційні моделі свідомості втілено у надтексті № 1, буттєві - у надтексті № 2. У кожному діалектному тексті відображається модель свідомості, яка втілюється у темі тексту, складові моделі свідомості - у підтемах. Таким чином, структура тексту може бути описана з урахуванням власне лінгвістичних, літературознавчих та психолінгвістичних факторів, однак найголовніша роль належить лінгвістичним факторам.

У широкому, загальнопізнавальному розумінні, вживаються у дисертації терміни вертикальна та горизонтальна моделі тексту. Розмежування вертикальної та горизонтальної моделей до певної міри умовне, але воно зумовлене складністю та багатогранністю об'єкта дослідження та вимогами до вивчення (пізнання) діалектного тексту як структурно-семантичної єдності. Вертикальна модель реалізується в глибинній та поверхневій структурах. Діалектний текст розгортається у напрямку від глибинної структури до поверхневої. Глибинна (внутрішня) структура - це тематичний та інформаційний зміст тексту, поверхнева (зовнішня) - лінгвістична форма, в якій зосереджена глибинна структура. Наявність вертикальної моделі вимагає наявності горизонтальної моделі, яка визначається непередготовленістю, спонтанністю усного діалектного мовлення і реалізується у його синтагматичній структурі.

Глибинна структура надтексту № 1 побудована, як правило, за принципом "нанизування", підтеми відображають послідовність подій, підтеми ніби нанизуються на часову вісь. Проте у діалектних текстах може порушуватися часова направленість подій. Порушення часової канви розповіді пояснюється актуалізацією більш важливої події у житті оповідача. Для надтексту № 2 характерна головним чином структура "мозаїка". У таких текстах підтеми (моменти моделі свідомості) розташовані в одній часовій площині. Моменти моделі свідомості у текстах, побудованих за принципом "мозаїки", виникають завдяки асоціативним зв'язкам, формування підтем у таких текстах також може базуватися на наявності дійових осіб. У діалектних текстах одні підтеми

(моменти моделі свідомості) можуть мати розвиток, інші мають рельєфне, об'ємне висвітлення, треті існують як констатація факту, у вигляді одномірного явища.

Поверхнева структура діалектного тексту характеризується семантичними відношеннями компонентів, що входять до її складу. Однією з особливостей усного мовлення взагалі і діалектного зокрема є асоціативний принцип організації цілого, послідовність слів та груп слів відповідає послідовності понять та уялень, що виникають у свідомості. Асоціативний принцип приєднання може відображати послідовні, пояснюючі, результативні відношення та інші. Поверхневій структурі діалектних текстів притаманні питально-відповідні ходи та риторичні питання. Завдяки питально-відповідним ходам у монолозі ніби імітується діалог. Однією з формул побудови діалектних текстів є тема 1 - рема 1 одного висловлювання і тема2 (із рема1) - рема2 наступного висловлювання і так далі. Така конструкція характеризується рівновагою структурного і семантичного аспектів: [шл'и маладьйє к в'єнцу/ в'єнч' а л'ис'а/ат в'єнца шл'и к маладому/там п'ил'и да в'єч'єра/на другой д'єн' п'єр'єбира'л'ис'а/хто ва шó//]. У діалектних текстах широко представлені паралельні конструкції, які характеризуються однотипною синтаксичною будовою. Жанр мініатюри, до якої належать діалектні тексти, має розмиту, аморфну сюжетну лінію, яка часто передається у поверхневій структурі сиплавом прямої мови та слів автора: [на д'ат'єй с мат'єр'йу, астав'ила/ут'икла ф' ч'єрнаф'цы/ ды гавор'ат м'ин'є/ в'иртайс'а/ так твайу матку муч'ат//]. Важливу структурну функцію у діалектних текстах виконують жести, що дублюються словами [так/тако́й/вон/так во'с'уды].

Основною одиницею синтагматичної структури (горизонтальної моделі) діалектного тексту є блок-синтагма. "Мовлення будується з окремих семантично значущих і акустично відокремлених блоків... Блок утворює семантично повна чи неповна синтагма, блоком може бути і ціле речення"¹. Таким чином, реальною одиницею діалектного тексту в аспекті його горизонтальної моделі є блок-синтагма, у розрізі вертикальної моделі основна одиниця - до певної міри умовна - висловлювання. Як правило, синтагматичне членування діалектних текстів відповідає послідовності понять, що виникають у свідомості. Розташування слів у російських "острівних" говірках характеризується двома протилежними особливостями: порядок слів відрізняється значною довільністю порівняно з письмовим мовленням, з іншого боку, у діалектному мовленні діють певні тенденції, пов'язані зі специфікою діалектного синтаксису, які призводять до

¹ Багмут А.Й. Семантика і інтонація в українській мові. - К.: Науkdумка, 1991. - С.97.

утворення типових схем словопорядку. Наприклад, у діалектних текстах є чимало висловлювань, у яких відповідно до закономірностей комунікативного динамізму інфінітив із значенням мети, найважливіший з комунікативної точки зору елемент висловлювання розташовується в кінці речення. Порівняймо, [п'р'иход'ат хату вал'ат' / да крышу с'німа'т' //]; [ваз'ил'н ф сак'ир'аны прадават' //].

Характеристики діалектних текстів - мемуарна спрямованість та ліричний характер - передбачають у їх організації наявність структурних елементів - "протиставлення" та "рефлексії". Направленість тексту у минулий часовий план та спільна особистоапперцепційна база учасників акту комунікації вимагають від мовця порівняння, зіставлення певного об'єкта дійсності у минулому та в сьогоденні. У дисертаційній роботі розглядаються різні випадки "протиставлення". Зокрема, зазначається, що досить поширеними у діалектних текстах є висловлювання, в яких протиставлення виражається за допомогою слів, які можуть у контексті вступати в антонімічні відношення, тобто за допомогою контекстуальних антонімів. У результаті здатності таких конструкцій прирощувати смисл інформація висловлювання розпадається на дві частини, експліцитно та імпліцитно виражені. Як правило, у другій частині таких конструкцій експліцитно виражене протиставлення стосується інформації, яка імпліцитно виражена у першій частині: [мой пл'ім'єн'ік ф тр'іцат' л'єт жан'іліс'а / а ц'ас маладыіе жен'аца //]. Часто використовуються висловлювання, в яких протиставлення виражається мінімумом мовних засобів, запереченням типу [н'и майс / н'є хоч'у]: [ан'и м'єн'є звут' туды / ал'є йа н'є хоч'у //]; [и трафл'айуца м'єн'є мужьк'и / ал'є йа н'є хоч'у //]. Протиставлення базується на паралельних синтаксичних конструкціях (повний, неповний, зворотний паралелізм). Про наявність антитези у діалектних текстах свідчать висловлювання, в яких протиставлення виражається перифразою, як-от: [хто б'єдна жыл / а хто худобу д'ержал //]; [с'нч'ас н'іма тут малад'обы / а ран'ше н'и було гд'є прайт'ит' //].

Ліричний характер діалектних текстів вимагає оцінки описаних мовцем подій. Під терміном "рефлексія" розуміється вираження психофізичного стану людини, навіяного спогадом. Момент "рефлексії" характерний для надтексту № 1 і надтексту № 2. В цілому він однаково впливає на будову обох надтекстів, може переривати, завершувати підтему і весь текст. Момент "рефлексії" лаконічно, пунктирно передає почуття людини з приводу тієї чи іншої події. У надтексті № 1 почуття передаються словами [б'ада, мука / гор'ка / муч'ица / караца / б'идават']. Це почуття, що передають складність прожитого життя, важку працю. У надтексті № 2 відображаються

позитивні, світлі почуття, викликані спогадом про обряди звичай липован, вони передаються словами [в'ес'ела/ крас'іва/ в'ес'блас'т']. Прямим і безпосереднім виразником ідеї рефлексії є вигуки, які широко представлені у діалектних текстах.

Третій розділ дисертації "Запозичення з української мови в структурі діалектних текстів" присвячений аналізу лексем української мови у фрагменті тезауруса-словника носіїв російських "острівних" говірок. Тезаурус-словник розглядається у лінгвістиці як універсальна система, що забезпечує колективне знання про світ у вербальній формі. У ньому фіксується семантична інформація про слово, а також інформація про семантичні зв'язки слів. Тезаурус-словник являє собою структуровані у вигляді асоціативно-семантичної сітки лексичні одиниці. Серед одиниць тезауруса-словника носіїв російських "острівних" говірок є слова, запозичені з української мови, діалектні слова та слова, що функціонують у діалектній та літературній мові. Дослідники російського діалекту на території Чернівецької області відзначали, що в лексичній системі російських говірок має місце велика кількість слів, запозичених з української мови, оскільки цьому сприяють спільні соціально-історичні умови життя носіїв обох говірок, російських та українських, однакові умови економічного та культурного життя, матеріальні контакти, дружні добросусідські стосунки, змішані шлюби.

У цьому розділі розглядається фрагмент, частина тезауруса-словника носіїв російських "острівних" говірок, у якому відображається знання територіальної групи про людину, тобто структуровану у вигляді асоціативно-семантичної сітки лексику концептуальної групи "людина". Лексика концептуальної групи "людина" належить до центру тематичного циклу досліджуваних діалектних текстів, в ній яскраво відображено тематичні особливості текстів.

Елементарною одиницею, що репрезентує тезаурус-словник, є смисловий ряд, домінуюче слово смислового ряду - номінант, слова, що його утворюють, - асоціати. Механізм устрою смислового ряду визначається відношеннями між номінантом та асоціатами. З урахуванням відношень між номінантом та асоціатами лексика концептуальної групи "людина" структурується в такі смислові ряди: концептуальний смисловий ряд, в якому відображаються відношення, що існують в об'єктивному світі; релятивні смислові ряди, в яких виражаються відношення зовнішнього світу, втілені в мовних категоріях синонімії та антонімії; формальні смислові ряди, в яких відображаються відношення, закріплені в категоріях мовної системи.

Концептуальний смисловий ряд тезауруса-словника носіїв російських говірок є змішаним, оскільки асоціати з породжуючим їх номінантом перебувають у різних (неоднотипних) відношеннях.

Фрагмент тезауруса-словника (знання про людину)
 Концептуальний смисловий ряд. Сх.1.

перший етап дослідження		другий етап дослідження	
людина	род - вид	A1 "назви людей, що перебувають у родинних зв'язках"	A1 "мовлення"
		A2 "назви людей за віком та іншими особливостями"	A2 "сприйняття"
		A3 "назви людей за національністю"	A3 "думка"
		A4 "назви людей за родом діяльності"	A4 "пересування у просторі"
			A5 "громадянський стан"
			A6 "ритуальна дія"
			A7 "конкретна фізична дія"
			A8 "відношення"
			A9 "дія для себе"
			A10 "володіння"
			A11 "придбання"
			A12 "спорудження"
			A13 "руйнування"
			A14 "психічний стан"
			A15 "волевиявлення"
			A16 "рід діяльності"
			A17 "поведінка"

Асоціати смислового ряду базуються на родо-видових відношеннях (перший етап дослідження) та відношеннях "поняття-типова ознака" (другий етап дослідження). Смисловий ряд, що базується на родо-видових відношеннях, складається з чотирьох паралельних рядів асоціатів, тобто чотирьох простих смислових рядів. Кожна паралельна лінія (смисловий ряд) формується відповідно на підставі таких відношень: A1 "назви людей, що перебувають у родинних зв'язках"; A2 "назви людей за віком та іншими особливостями"; A3 "назви людей за національністю"; A4 "назви людей за родом діяльності". Кількість асоціатів кожного смислового ряду збільшено за рахунок слів, запозичених з української мови. Найбільше запозичень зареєстровано у смислового ряду A1 "назви людей старшого покоління, що перебувають у родинних зв'язках". Найбільшу групу становлять асоціати A4 "назви людей за родом діяльності", оскільки вона складається зі слів активного і пасивного шару лексики російських говірок.

Другий етап дослідження передбачає аналіз, що базується на відношеннях "поняття-типова ознака". У ролі типової ознаки виступає процесуальна ознака. Цей смисловий ряд складається з 17 паралельних ліній асоціатів. Ряди асоціатів формуються з урахуванням таких процесуальних ознак: А1 "мовлення"; А2 "сприйняття"; А3 "думка"; А4 "пересування в просторі"; А5 "громадський стан"; А6 "ритуальна дія"; А7 "конкретна фізична дія"; А8 "відношення"; А9 "дія для себе"; А10 "володіння"; А11 "придбання"; А12 "спорудження"; А13 "руйнування"; А14 "психічний стан"; А15 "волевиявлення"; А16 "рід діяльності"; А17 "поведінка". Майже у кожному смислового ряду більше, ніж половину слів складають запозичення.

У релятивних смислових рядах категорія синонімії представлена українсько-російськими дублетами, лексичними одиницями, що довгий час співіснують і функціонують майже з однаковою частотністю. Нами зареєстровано 27 дублетних пар. Наприклад; [кр'оснайа-матка/ пр'етс'едат'ел' калхоза-галава калгоспу/ гавар'ит'-казат'/ жан'ица-падружыца/ пабраца/ хават'-харан'ит'/ л'ишыца-астаца/ будават'-стройит'], тощо. Слово [л'ишыца] входить у перехресні ряди синонімії та антонімії [л'ишыца /син./ астаца]; [л'ишыца /ант./ в'ерица/ вазврат'ица].

У формальних смислових рядах закріплено знання носіїв говірок про правила використання мовних засобів. Ми спробували побудувати формальні смислові ряди, в яких хоча б частково відображалися відомості носіїв російських говірок про словотворчу систему цього діалекту. З цією метою слова концептуальної групи "людина" ми структурували у формальні смислові ряди, що ініціюються відповідно префіксами по-, раз-, за-. Кожна група слів у залежності від значення префікса поділяється на підгрупи. Так, серед найбільш численної групи з префіксом по- виділяються слова з тотальним значенням, зі значенням переривчасто-пом'якшеної дії, слова з префіксом по-, що є еквівалентом українського префікса. Формальні смислові ряди дають змогу простежити запозичення на рівні словотворчих систем діалектів споріднених мов.

Аналіз запозичень у структурі діалектних текстів дає змогу твердити про вплив (адаптацію) фонетико-морфологічної системи російських говірок на запозичене слово. Всю запозичену лексику можна умовно поділити на дві групи. До першої групи належать слова, що не підлягають впливу фонетико-морфологічної системи російських говірок. Наприклад, [матка/ дуже/ годна/ мала/ майю]. До другої групи, численної, належать слова, які зазнали впливу фонетико-морфологічної системи російських говірок. У роботі розглядаються фонетичні та морфологічні особливості російського

діалекту, які впливають на запозичене українське слово. Окрему групу запозиченої лексики складають слова, що утворилися у результаті контамінаційних процесів. Продуктивними формами у російських говірках є контамінаційні форми, до морфемного складу яких входить префікс з арсеналу засобів словотворчої системи російських говірок, а корені - з словотворчої системи української мови [ут'икала /падружыл'ис'а/ атаказыват'/ пан'иц'ил'и/п'ер'едыбал] тощо.

У висновках підводяться підсумки дослідження.

Відповідно до поставлених завдань зроблено узагальнення проведеного комплексного аналізу діалектних текстів російських "острівних" говірок.

Параметричними характеристиками діалектних текстів мемуарної спрямованості ліричного характеру побутової тематики є зв'язність, цілісність та інформативність. Перші дві категорії зумовлені системністю об'єкта дослідження, остання - інформаційними потребами мовця.

Категорія зв'язності представлена експліцитними (рекурентними, синонімічними, інцидентними) та імпліцитними (еліптичними, тезаурусними, власне імпліцитними) різновидами.

Показниками категорії цілісності є передусім початок та кінець тексту.

Категорія інформативності представлена синтезом двох видів інформації - змістовно-фактуальної та змістовно-концептуальної, однак у надтексті № 1 домінує ЗКФ, у надтексті №2 переважає ЗФІ.

Формалізація семантики тексту представлена моделюванням, яке розглядається як метод пізнання об'єкта дослідження. Діалектний текст знаходить прояв у вертикальній і горизонтальній моделях.

Вертикальна модель вимагає розгортання діалектного тексту від глибинної структури до поверхневої. Горизонтальна модель реалізується у синтагматичній структурі.

Глибинна структура діалектних текстів будується за принципами "нанизування" та "мозаїки". Глибинна структура у поверхневій структурі відтворюється конструкціями приєднання, паралельними конструкціями, питально-відповідними ходами, риторичними питаннями тощо.

Розташування слів у російських "острівних" говірках характеризується двома протилежними особливостями: порядок слів відрізняється значною довільністю порівняно з письмовим мовленням, з іншого боку, у

діалектному мовленні діють певні тенденції, пов'язані зі специфікою діалектного синтаксису, які призводять до типових схем словопорядку.

Характеристики діалектних текстів - мемуарна спрямованість та ліричний характер - передбачають наявність таких структурних елементів, як "протиставлення" та "рефлексія", що свідчить про залежність структури тексту від типологічних ознак.

Аналіз фрагмента тезауруса-словника (концептуальна група лексики "людина") свідчить про наявність великої кількості слів, запозичених з української мови, які передають знання цієї територіальної групи про людину.

Слова, запозичені з української мови, підлягають впливу фонетико-морфологічної системи російського діалекту.

У додатку вміщено зразки діалектних текстів, а також схеми, що ілюструють окремі теоретичні положення дисертації.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Про структурну організацію діалектних текстів "острівної" російської говірки с.Білоусівка // Семантика мови і тексту / Тези доп. Міжнарод. наук. конф. 13-15 жовтня. - Івано-Франківськ, 1993. - Ч.П. - С. 125-126.
2. Міждіалектні дублети в російських "острівних" говірках та їх функції у діалектних текстах // Українська мова на Буковині / Матеріали Всеукр. наук. конф., присвяченої 160-річчю від дня народження Юрія Федьковича. - Чернівці, 1994. - С. 38-40 / у співавторстві з Білою О.С./
3. Деякі випадки протиставлення в діалектних текстах російських "острівних" говірок на Буковині // Українська мова на Буковині / Матеріали Всеукр. наук. конф., присвяченої 160-річчю від дня народження Юрія Федьковича. - Чернівці, 1994. - С. 40-42.
4. Структурно-семантичні особливості діалектного тексту // Матеріали наукової конференції викладачів, співробітників та студентів, присвяченої 120-річчю заснування Чернівецького університету. - Чернівці, 1995. - Т.І. Гуманітарні науки. Кн.1. - С. 74 / у співавторстві з Бузинською В.О./
5. Синтагматическая структура диалектных текстов русских "островных" говорів на Буковине / Чернов. ун-т. - Черновцы, 1995. - 13 с. - Деп. В ГНТБ Украины 03.07.95, № 1651. Ук 95.

Rusnak N.A.

Structural and Semantic characteristics of Russian "island" dialectal texts in Chernivtsi Region.

Thesis, presented for Candidate of Science degree (Philology) - 10.02.02.- Russian Language. Kiev University, Kiev, 1996.

The present thesis is a systematic study of the dialectal text as a structural and semantic unity. Ontological, gnosiological, linguistic, pragmatic and psychological characteristics of the dialects have been analyzed.

Cohesion, integrity and informativeness have been determined to be the principal structural categories of the dialectal texts.

A great number of ukrainian borrowings reflecting the knowledge of the population about the man have been determined in the result of a complex analysis of the fragmentary vocabulary (the "man" conceptual vocabulary group.).

Руснак, Н.А.

Структурно-семантические особенности диалектных текстов русских "островных" говоров на территории Черновицкой области.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.02. - русский язык. Киевский университет им. Т.Шевченко, Киев, 1996.

В диссертационной работе диалектный текст рассматривается как структурно-семантическое единство с учётом онтологического, гносеологического, лингвистического, психологического, прагматического аспектов исследования.

Установлено, что конститутивные признаки диалектных текстов представлены категориями связности, цельности, информативности.

Анализ фрагмента тезауруса-словаря (концептуальная группа лексики "человек") свидетельствует о большом количестве слов, заимствованных из украинского языка, которые передают знание данной территориальной группы о человеке.

Ключові слова: говірка, текст, надтекст, концептуальна система, запозичення, тезаурус-словник, номінант, асоціат.

Руснак

444857

Ав 34.262

Здано до друку 02.96. Підписано до друку 02.96.

Формат 84x100 1/16. Папір №2. Спосіб друку офсетний, Ум. друк.аркушів 0,9

Обл.-вид.аркушів 1,6. Замовлення 079

Тираж 100 прим. № 28-1996 Безплатно.

Чернівецьке художнє поліграфічно-
видавничє підприємство "Митець"

274019, м. Чернівці, вул.Сторожинецька,62